

Hamza Gábor

Recepció az antik jogokban és a római jog

Reception in the Laws of the Antiquity and Roman Law

Összefoglalás

A jogtudósok a korábbiakban nem fordítottak kellő figyelmet az összehasonlító jog előzményeire az ókori Mediterráneum térségében. A tanulmány szerzője áttekinti a római jog fogalmi alkalmazásának lehetőségét a klasszikus, görög-római antikvitás jogai elemzésében. Az esszé vizsgálja a nemzetközi gazdasági és államközi kapcsolatok hatását a Földközi-tenger térsége államainak jogára. A szerző hangsúlyozza továbbá a római jog ma is kimutatható jelentőségét a magánjog kodifikálásának területén.

Kulcsszavak: antik jogtörténet, babilóniai jog, Babilóniai Talmud, egyiptomi jog, Hammurabi-codex, helyi jog, ius Graeco-Romanum, koine, Jeruzsálemi Talmud, kodifikáció, kompiláció, muszlim jog, összehasonlító jogtudomány, Solón törvényei, szír-római jog, Testamentum Novum, XII táblás törvény, zsidó jog

Summary

Legal scholars did not pay much attention to the antecedents of comparative law in the laws of the ancient Mediterranean. The author of the article examines the possibility of the application of concepts and notions of Roman law in the field of analysis of the laws of classical i.e., Graeco-Roman Antiquity. The study examines the influence of the international economic and political relations on the laws of the ancient Mediterranean world. The author emphasizes the contemporary significance of Roman law in the field of the codification of private law.

Keywords: Babylonian law, Babylonian Talmud, Egyptian law, Code of Hammurabi, codification, compilation, comparative jurisprudence, Egyptian law, ius Graeco-Romanum, Jerusalem Talmud, Jewish law, koine, Law of the Twelve Tables, legal history of antiquity, local law, Muslim law, Syro-Roman law, Solonian laws, Testamentum Novum

DR. IUR. DDR. H. C. HAMZA GÁBOR, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY

A római jognak a *XII táblás törvény* (*lex duodecim tabularum*) meghozatalától I. Justinianus császár (527-568) kodifikációjáig, illetve konszolidációjáig tartó fejlődésében tagadhatatlanul igen sok és sokféle idegen hatás érvényesült (Földi–Hamza, 2022). Az idegen jogok intézményei hatottak minden olyan alkalommal, amikor a rómaiak más népekkel, etnikumokkal hosszabb időn át érintkezésbe kerültek és ez a nem ritkán recepció formáját öltő (Hazeltine, 1926) hatás annál erősebb lehetett, minél szorosabb kapcsolat alakult ki a kereskedelmi kapcsolatok körében és a szellemi élet területén.¹

Azok az idegen hatások, amelyek a római jogban érvényesültek, a történelem egyes korszakaiban különbözőek voltak annak függvényében, hogy a rómaiak mely államokkal (városállamokkal) és etnikumokkal kerültek kapcsolatba.

A babilóniai civilizációnak, amely egyike a legősibb ókori keleti civilizációnak, jogtörténeti szempontból legjelentősebb emléke a *Hammurabi-codex*. A *Hammurabi-codex* Kr. e. 2250 körül, tehát csaknem 2000 évvel az első római törvényhozást, törvényalkotás, a *XII táblás törvényt* megelőzően, több, mint másfél évezreddel korábbi időben keletkezett. Említést érdemel, hogy Müller ennek ellenére a *Hammurabi-codex*, a *Mózes-féle törvények* és a *XII táblás törvény* összehasonlítása alapján annak kimutatására és bizonyítására tett kísérletet, hogy a két utóbbi törvénymű, törvényalkotás anyaga tekintélyes hányadában a *Hammurabi-codex*ből származik (Müller, 1905). A római jog nemzetközi viszonylat is kiemelkedő művelője, Bonfante mutatta ki Müller nézetével szemben azt, hogy a *Hammurabi-codex* és a *XII táblás törvény* jogi vonatkozású rendelkezései lényegüket tekintve mondanak egymásnak ellent, következésképpen tudományos igénnyel nem vethető fel a derivátum-kérdés (Bonfante, 1903).

A két joganyag helyenként valóban mutatkozó hasonlatosságait inkább az antik világ életkörülményeinek többé-kevésbé azonos, vagy legalábbis sok tekintetben hasonló voltára lehet visszavezetni, amelyek az ókorban még évezredek alatt is aránylag csekély mértékben változtak. Közvetlen összefüggést azonban a *Hammurabi-codex* és a *XII táblás törvény* között már csak a két törvénymű közé eső több, mint másfél évezrednyi időre tekintettel is nehéz lenne tudományos igénnyel kimutatni.

A babilóniai jog éppúgy, mint az asszír jog a római jog fejlődésére feltételezhetően csak közvetett módon lehetett hatással, mégpedig abban az időben, amikor Róma a nagy hódítások révén a Földközi-tenger medencéjében több szemita eredetű etnikummal – főként a főniciaiakkal és a karthagóiakkal – került kapcsolatba. Ezeknél a népeknél a szoros érintkezéseik következtében a babilóniai és asszír befolyás a jogi élet terén is erőteljesen megmutatkozott. Azt különben maga Müller is hangoztatta, hogy a babilóniai jog a *XII táblás törvényre* nagy valószínűséggel csak közvetve, indirekt módon, a görögök, hellének közvetítésével lehetett hatással.

A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY JELLEMZŐI

Legközvetlenebb és állandó jellegű kapcsolata a római jognak évezredek története során kimutathatóan a görög poliszok jogával volt. A XII táblás törvény meghozatala előtt a római hagyomány szerint a decemvirek behatóan tanulmányozták a görög föld, helyesebben az egyes görög poliszok jogát. Vonatkozik ez a feltételezés különösen Solón törvényeire (Hoffman, 1870; Lambert, 1902; Soltau, 1917; D’Ippolito, 1993). Ha a hagyomány adatainak hitelességéhez fér is kétség, annyi bizonyosra vehető, hogy a XII táblás törvény megalkotásánál a törvény szerkesztői a görög poliszok, elsősorban Athén városállam, polisz jogára figyelemmel voltak (Frezza, 1968:143).

A decemvirek tevékenységéhez kapcsolódó „kodifikációt” vagy “kompilációt” nyilvánvalóan az inspirálta, hogy a görög (athéni) mintát követve Róma jogát a jogegyenlőség (*aequatio iuris*, illetve *isonomia*) elvére építsék. Pugliese joggal utal arra, hogy a XII táblás törvény bizonyos szabályai nem a római *morest* (erkölcsi vonatkozású szabályait) rögzítették, „kodifikálták”, hanem idegen, főleg görög eredetűek voltak. A görög, hellén hatás ilyen módon nem korlátozódott a görög „törvényhozási modell” elfogadására (Pugliese, 1985:32). A rómaiaknak az egyes görög városokkal, de legfőképpen az itáliai görög gyarmatokkal, kolóniákkal való érintkezése ebben a tanulmányban nem szorul bővebb taglalásra. Az érintkezésből, kölcsönös kapcsolatból következik, hogy a római jogra fejlődése során – különösen a praetor peregrinus edictumában közzétett jogszabályanyag révén – a görög jog, pontosabban jogok jelentős hatással voltak.

Tovább erősödött a rómaiak és a hellén világ kapcsolata Róma terjeszkedésével. A hódítások következtében a Földközi-tenger medencéje római uralom alá kerülve, a rómaiak azzal a görögséggel kerültek összeköttetésbe, amely a mekedón uralom révén és azt követően terjedt ezen a vidéken és az ún. hellenisztikus civilizáció korszakát hozta ott létre. Különösen jelentős szerep jutott ebben Egyiptomnak, amely a Ptolemaioszok korában (Kr. e. 323-tól Kr. e. 30-ig) a hellenisztikus civilizációnak és kultúrájának kétségtelenül legjelentősebb területe volt (Kübler, 1939:81).

A görög (hellén) jogi *koiné* (“a görög városállamok közös joga”) ebben az ún. hellenisztikus korszakban erős hatással volt a római jog fejlődésére. Figyelmet érdemel továbbá, hogy amint a görögök (hellének) nagyszámú városállama külön-külön fejlődött, ahhoz hasonlóan az egyes városok, poliszok joga is hasonló – a helyi viszonyokból folyó – eltérést mutatott. Mindez alkalmas volt arra, hogy az egyes városok és tartományok, provinciák helyi jogában (*Lokalrecht*) bizonyos, nem egyszer jelentős eltéréseket eredményezzen, ami viszont a görög poliszok jogának a római jogra gyakorolt hatásában szintén nem maradhatott nyom nélkül.

AZ EGYIPTOMI JOG /OK/ HATÁSA A RÓMAI JOGRA

Egyiptom földje további különlegességet is jelentett azok között a tényezők között, amelyek a római jog fejlődésében közrehatottak. Az egyiptomi föld kultúrtörténeti emlékei mintegy három évezreddel a Krisztus előtti időkre nyúlnak vissza, s ezeknek az alapján már számos kísérlet történt az ott érvényesült jog sajátosságainak megállapítására. A mintegy három ezredévi idő alatt Egyiptom gyakran volt idegen – köztük asszír és perzsa – támadás, sőt hódítás színtere,

amelynek nyomait jogi vonatkozásban is nyilván maga után hagyhatta. Erős befolyást gyakorolt az egyiptomi jogra a babilóniai jog is, amely Carusi szerint Egyiptomban recepció tárgyát képezte volna. (Dareste, 1893; Mitteis–Wilcken, 1891, 1912).

Az ősi egyiptomi jog, amely évezredek folyamán különböző idegen hatások alatt fejlődött, a ptolemaioszi korszakban, mikor Egyiptom a hellenisztikus kultúra egyik legfontosabb területévé vált, érezte hatását az elsősorban a Delta-vidéken hatályos hellenisztikus jog alakulásán. Az Egyiptom földjén fejlődött és virágzott görög jogba következőképpen nyilvánvalóan nagyobb arányban épültek be az ősi egyiptomi jogból származó elemek. Ilyen módon azt követően, hogy Egyiptom római uralom alá került, a római jog nemcsak az egyiptomi jog hatásának volt kitéve, hanem közvetve megvolt a lehetőség arra is, hogy gazdag, sokrétű anyagába ezáltal az ősi egyiptomi jogból származó elemek is beszivároghassanak.

Mindezekről értékes információkkal szolgálnak az Egyiptom földjéből napvilágra került papyrusleletek. A papyrusok tartalmának megfejtése értékes tájékoztatással szolgál arra nézve, hogy miként fejlődött Egyiptomban a jog a ptolemaioszi korban, milyen változást hozott a római hódító megjelenése és milyen hatással volt egyáltalán Egyiptom a római jog további fejlődésére.

A ZSIDÓ JOG HATÁSA A RÓMAI JOGRA

Ugyancsak a római hódítás hozta közelebbi kapcsolatba a római jogot a zsidó joggal (ius Hebraicum) (Daube, 1961)². Abban az időben, amikor Palesztina területe római uralom alá került, a zsidó jog – a görög, hellén befolyás hatása alatt – szintén a maga hellenisztikus korszakát élte (Daube, 1980:45-60). A római birodalom terjeszkedéséből következően a zsidók közül igen sokan hagyták el hazájukat, és költöztek onnan a birodalom távolabb, nyugat felé eső városaiba, sőt magába Rómába. A Biblia újszövetségi részében (Testamentum Novum) foglalt apostoli levelek is tanúskodnak arról, hogy a Földközi-tenger nagyobb kikötővárosaiban mindenütt laktak zsidók, akik Rómában is tekintélyes kolóniát alkottak. Számuk jelentősen nőtt a későbbi századokban. Konkrétan is kimutatható a kölcsönhatás kulturális vonatkozásban Róma zsidó és nem zsidó népessége között (Rutgers, 1995). Ez az érintkezés természetesen utat nyitott arra, hogy a római jogba a zsidó jog elemi bekerüljenek (Ruggini, 1983).³

A római birodalom kettéválása után (Kr. u. 395) a különböző keleti jogok befolyása erőteljesebben érvényesült a keleti (bizánci) császárság (*pars Orientis Imperii Romani*) területén. A görög, valamint a görög hatás alatt fejlődött különböző keleti hellenisztikus jogok befolyása egyengette útját a római jog bizánci joggá (*ius Graeco-Romanum*) alakulásának, ami I. Justinianus császár kodifikációja, kompilációja után csakhamar bekövetkezett.⁴ A zsidó jog, amely ebben az időben fejlődésének már az ún. talmudikus korszakában volt, I. Justinianus császár uralkodását (527–565) nem sokkal megelőzően érkezett el történetének legfontosabb kompilációjához, a *Talmud*hoz. A *Mishna*⁵ korábbi, Kr. u. 420-as évekből származó kommentárja a *Jeruzsálemi Talmud*, amelyet az irodalomban gyakran *Palesztinai Talmud*nak is neveznek (Daube, 1944:351–407). A *Mishna* másik kommentárja a Kr. u. 520-as években keletkezett *Babilóniai Talmud*. A talmudikus jog egyike lévén az elméleti és gyakorlati vonatkozásában egyaránt legkidolgozottabb jogoknak, jogrendszereknek ugyancsak nem maradhatott hatás nélkül a római jogra (Daube, 1961:235–243).

A GÖRÖG (HELLÉN JOG) ÉS A RÓMAI JOG

Nem volna helyes megfedkezni arról, hogy Rómának a görögséggel, a hellén világgal való állandó és szoros érintkezése révén a Földközi-tenger medencéjében élő antik népek jogai nagyrészt a görögökön át és a görögök közvetítésével találtak utat a rómaiakhoz (Mitteis, 1891:58). Az egyes ókori népek jogából származó különböző elveket és intézményeket előbb a görögök vették át, és csak utóbb, a görög kultúra és civilizáció befolyása útján épültek be a római jogba, váltak annak részévé (Kohler–Ziebarth, 1912). A hellenisztikus kultúrának ez a közvetítő szerepe mutatkozik meg azokban az adatokban, amelyeket az egyiptomi papirusz-leletek szolgáltatnak. Görög közvetítésre mutat I. Justinianus császár 146. számú Novellájának a tartalma is, amely a zsidó jog és a római jog közötti kapcsolatra nézve szolgál felvilágosítással. Sőt ezt mérlegelve, talán még az a Müller által vitatott és az előbbieken már említett feltevés sem nélkülöz minden alapot, amely szerint a *Hammurabi-féle* babilóniai jog egyes elvei görög közvetítéssel jóval korábban, már a *XII táblás törvény* anyagába is bekerültek, beépültek.

Aligha szorul bővebb indokolásra az, hogy teljesen helytálló az a Ludwig Mitteis által képviselt álláspont, amely a római jog történeti fejlődésére vonatkozó tudományos vizsgálódásokat elsősorban a római jog és a görög jog, illetőleg jogok kapcsolatának tanulmányozására irányítja, és egyik legfontosabb feladatként – minden más ókori nép jogának tanulmányozását háttérbe szorítva – a görög jog tanulmányozását jelöli meg (Mitteis, 1928:619-620). A római jog tehát – mint fejlődésének történetéből is kiviláglik – a különféle idegen jogokból átvett elemek felhasználásával s Rómának az idegen népekkel való egyre kiterjedtebb érintkezése révén mind több és mind különbözőbb idegen elem magába olvasztásával fejlődött egészen I. Justinianus császár kodifikációjáig. Természetes viszont, hogy a római jog is hatással volt mindazoknak a népeknek a jogaira, amelyek a Római Birodalommal érintkezésben állottak vagy éppen római uralom alá jutottak.

A meghódított vagy behódolt országokban, területeken a római provinciává válás után a birodalmi jog (*Reichsrecht*) érvényesült ugyan, de amellet a tartomány őslakosai körében továbbra is alkalmazásban maradt a helyi jog (*Völkrecht*), amit a római államhatalom általában hallgatólagosan tudomásul vett. A jogi pluralizmus oka döntően a Római Birodalom szupranacionális struktúrájában keresendő, ami még ma sem megfelelő módon hangsúlyozott tény (Fabbrini, 1974). A helyi jogok (*Völkrechte*) további alakulásában a sokkal fejlettebb római jognak, amely amellet az állami hatalomra is támaszkodott, igen jelentős szerep jutott. Ebben a vonatkozásban értékes adatokkal ismét csak az egyiptomi papiruszok szolgálnak. Ki lehet azonban mutatni a római hatást a zsidó jog fejlődésén is. Vonatkozik ez különösen a Kr. u. 420-as években Palesztinában szerkesztett jeruzsálemi *Talmudra* (Daube, 1933).

A római jog a maga igen fejlett rendszerével és jogintézményeivel általában mindenütt befogadásra talált. A római jog recepciója, bár ez nem *receptio in globo*, *receptio in complexu* vagy *receptio in toto* formájában jelentkezett, a Földközi-tenger keleti partvidékén lévő országokban, államokban számos sajátos új jog (jogrendszer) kialakulására vezetett, amelyek közül az egyik a már I. Justinianus császár uralkodását megelőző időben kialakult szír–római jog volt (Selb, 1964). A római jog és az antik mediterráneum jogai tehát kölcsönösen hatással voltak egymásra (Lambert, 1901; Jolowicz, 1926:203-222).

A MEDITERRÁNEUM JOGAI ÉS A RÓMAI JOG KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

A Földközi-tenger, a Mediterráneum medencéjének államaiban a történelem folyamán kialakult és virágzott civilizációk egymással állandó, permanens érintkezésben voltak, szálaik egymásba szövődtek. Ismeretesek az ókori történelemben, de a középkorban is gyakran megismétlődő kísérletek, amelyek a Földközi-tenger keleti partvidékein elterülő országokat egyetlen birodalomban kívánták egyesíteni. A legnagyobb szabású és legtartósabb eredménnyel járó ilyen kísérlet éppen a Római Birodalom volt, amely évszázadokon át a Földközi-tenger egész környékét, sőt mondhatni az akkori viszonyok közt közvetlenül ismert és hozzáférhető egész világot magában foglalta.

Róma joga, jogrendszere a birodalmi szervezet kialakulásához vezető úton, majd a birodalom létrejötte után a klasszikus ókor valamennyi mediterrán népének, ethnikumának jogával kapcsolatba került, s míg a római jog fejlődéséhez szinte minden ókori nép hozzájárult, a római birodalom joga (*Reichsrecht*) viszont irányadó és alkalmazandó jog volt a birodalomhoz tartozó területeken.

Mindezek ellenére kétségtelen az is, hogy sem a római jog, sem a római joggal kapcsolatba került más jogok nem veszítették el egymástól való különállásukat, más kifejezéssel önállóságukat. Nem lehet nézetünk szerint a római jog idegen, más népek jogának elemeit is magába olvasztó alakulásából, fejlődéséből olyan következtetésre jutni, miszerint a római jog voltaképpen a különböző antik mediterrán jogok összetevődéséből alakult joganyag volna. Téves volna azt feltételezni, hogy a római jog a mediterrán jogok egyfajta eredője volna (Riccobono, 1928).

Bár kétségtelenül vitán felül áll az, hogy a római jog a maga történeti fejlődése folyamán az antik Kelet legkülönbözőbb népeinek jogából merített, az idegen elemek azonban a jog kiváló elméleti és gyakorlati mestereinek a kezén keresztül úgy szívódtak fel és úgy olvadtak be a római jog testébe, hogy idegen eredetüket és jellegüket elveszítették. Ilyen módon, ha a római jog fejlődése során idegen elemekből is merített, azokat a római jogtudósok a maguk gyakorlati érzékével úgy alakították és illesztették be a római jog szabályanyagába, hogy azok teljesen rómaivá váltak. A különféle idegen elemeket a római jogtudósok dolgozták fel, foglalták rendszerbe és formálták egyedülállóan tökéletes egészé. A római jog az idegen jogok elemeinek beépítése, egyfajta abszorbeálása ellenére önállóan, Róma jogtudósainak invenciójából fejlődött és alakult a *XII táblás törvény*től egészen a betetőzést jelentő kodifikációig illetve kompilációig (Riccobono, 1928).

ÖSZEHASONLÍTÓ JOG ÉS RÓMAI JOG

A fenti elemzésből, áttekintésből következik, hogy az antik Kelet jogainak egymáshoz, de különösen a római joghoz való viszonya alapos, az eddiginél sokkal mélyrehatóbb és elmélyültebb elemzést igényel. Ennek a szükségessége azonban korántsem jelenti azt, hogy a szóban levő ókori jogokat egységes egésznek lehetne tekinteni. A babilóniaiak, az asszírok, az egyiptomiak, a zsidók és a görögök (hellének) olyan egymástól távolos területeken és különböző történelmi időszakokban kialakult világot, közösséget akottak, amelyek – ha történel-

mi fejlődésük során érintkeztek is egymással – végeredményben egymástól teljesen külön és függetlenül fejlődtek, alakultak. Ugyanez érvényes ezeken felül természetesen a római jogra is. Éppen ezért ezeknek a jogoknak egymáshoz, valamint a római joghoz való viszonyát nem lehet másként tanulmányozni, mint a Ludwig Mitteis és Riccobono által megjelölt – s utóbb már Wenger által is helyesnek ítélt – irányban, tehát az összehasonlító jogtudomány módszerével, és ennek megfelelően az antik jogtörténetet is csak úgy lehet tekinteni, mint az összehasonlító jogtudomány (*vergleichende Rechtswissenschaft*) kiemelkedő jelentőségű részét.

Az antik jogtörténet, mint összehasonlító jogtudományi ág, természetesen szükségképpen magában foglalja a római jogot is, sőt abban a római jog – mint az antik világ legtökéletesebb és legmaradandóbb jogi rendszere – igen előkelő helyet foglal (Seidl, 1949). Ugyanakkor azonban a római jog tömegénél, fejlődésének sajátosságánál, de különösen tökéletességénél, a számos állam jogaira gyakorolt és ma is érvényesülő hatásánál fogva az antik jogtörténet kereteiből olyannyira kiemelkedik, hogy annak ilyen módon való tárgyalása semmiképpen nem felelne meg a kultúrtörténeti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt kimagasló súlyának.

Kétségtelen viszont, hogy a 21. század első felében, amikor a római jog a jogi karok tanrendjében Európában és Európán kívül egyaránt elsősorban mint történeti stúdium szerepel, a közte és az antik jogok között levő kapcsolat beható tanulmányozása különös szerephez jut. Ennek révén nyerhet csupán tisztázást ugyanis, hogy a római jog fejlődésének kiindulópontját jelentő *XII táblás törvény* megalkotásánál a törvényszerkesztő decemvirek milyen idegen jogokból merítettek, milyen népek jogjaiból válogatta a praetor azokat a jogtételeket, amelyeket a római jog rendszerébe illesztve a maga edictumában közzétett, milyen idegen források tanulságait hasznosították a római állam különböző jogszabályalkotó szervei a törvények (*leges*), a *senatusconsultumok* (*senatusconsulta*) és a különböző császári rendeletek (*edicta, constitutiones*) meghozatalánál, továbbá, milyen idegen jogokból eredő elvek érvényesültek a különböző évszázadokban élt jogtudósok döntéseiben és általában a római jogot fejlesztő munkásságában. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához különösen az antik jogok körében végzett kutatások eredményei szolgálnak értékes adatokat.

Ezek nyújtanak segítséget továbbá annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy az I. Justinianus császár előtti, valamint a jusztiinianuszi interpolációknál milyen mértékben érvényesültek keleti, bizánci hatások, továbbá ahhoz, hogy a posztklasszikus jogfejlődésre, majd pedig a jusztiinianuszi jogra milyen befolyással voltak a Földközi-tenger keleti medencéje partvidékén élő népek jogai.

AZ ANTIK JOGTÖRTÉNET IRÁNYZATA ÉS A RÓMAI JOGI KUTATÁSOK

Az antik jogtörténet keretébe illeszkedik lényegében a jogi papyrológia is, amely a mediterrán Kelet egyik legfontosabb országának, Egyiptomnak a területén hatályban volt jogról, annak változásairól és alakulásáról tájékoztatja a kutatót. A jogi papyrológia értékes adatokat szolgáltat a görög és az egyiptomi nemzeti jog mellett más Keleti, különösen a zsidó és a muszlim jogról, de különösen az Egyiptomban, mely császári provincia volt, hatályos hellenisztikus jogról, valamint a római hódítást követően az ezen a területen is alkalmazott római jogról, továbbá a két utóbbi jognak egymásra gyakorolt hatásáról, pontosabban kölcsönhatásáról.

A papyrológia – vonatkozik ez a jogi papyrológiára is – jellegénél fogva ma már önálló tudományággá vált, amelynek a hellenisztikus jogról tájékoztatást nyújtó papiruszok révén van a jogi romanisztikával szoros kapcsolata.

A fentiek alapján a római jognak és az antik jog történetének a viszonyát helyesen úgy lehet meghatározni, hogy a római jog történeti fejlődésének vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges az antik jog pontosabban jogok megismerése is. A jogi romanisztika szempontjából következőképpen az antik jog (jogok) története bizonyos mértékig segédtudományként szerepel.

A Földközi-tenger keleti medencéje környékén alkalmazott különféle jogok történeti fejlődésének a tengelyében a római jog áll, mint az ókor legfejlettebb jogrendszere. Amiként a földközi Kelet ókori civilizációi voltaképpen „*preambulumát*” alkotják a modern európai civilizációnak, az ezek fölé épült római birodalmi szervezet joga alapjául szolgált és szolgál az európai és számos Európán kívül élő nép, állam jogának.

A római jog a maga nemében páratlanul áll az emberiség történetében. A római jog olyan rendszert alkot, amely – bár az ókorban, a klasszikus, görög-római antikvitásban alakult ki – elfogadására és alkalmazására talált a középkorban és az újkorban egyaránt. Alapelvei érvényesülnek a modern kodifikációk tekintélyes hányadában is, éppen az azokban foglalt jogszabályokon át, azok révén napjainkban is (Barreiro, 1992). A modern magánjogok – érvényes ez a megállapítás különösen a kötelmi, a dologi és az öröklési jog területére – döntően ma is a római magánjog tételeire épülnek (Barreiro, 1992).

A RÓMAI JOG JELENTŐSÉGE A 21. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A római jog tehát valójában a modern magánjog (*ius privatum*) alapja. Bár a 21. század első felében a római jog szabályai csak kevés helyen kerülnek élő jogként alkalmazásra, páratlanul álló történeti fejlődése s a belőle áradó és a modern jogokba átsugárzó eszmék és elvek a római magánjog ismeretét a jogászok számára nem csupán hasznossá, hanem egyenesen nélkülözhetetlenné teszik.

Ezt a római jogot pedig – bár kétségtelenül felhasználta idegen jogok elemeit is – a római jogtudósok hozták létre, alakították és fejlesztették konzisztens rendszerré. A római jog tehát ilyen értelemben Róma, döntően a római állam szellemi alkotásának tekinthető (Noailles, 1943:387-415).

A római jognak az antik jogtörténet keretei közé szorítása, illetőleg abba való beolvasztása csak ahhoz vezetne, hogy annak egyedülálló kultúrtörténeti jelentősége elhomályosodna. Ez viszont akadályozná a római jog tételeinek kellő alaposággal és a részletkérdésekre is tüzetesen kiterjedő módon való megismerését, tehát éppen azt, ami korunk jogásza számára kétségtelenül a legfontosabb (Gaudemet, 1946:68). A római jog beható tanulmányozásához fűződő gyakorlati szempontoknak is ellenére volna minden olyan kísérlet, amely a római jogot – szakítva az évszázadok hosszú során át követett és bevált módszerrel – törölné a jogtudomány önállóan művelhető és művelendő ágai közül, és egy terjedelmében szinte áttekinthetetlen és még nehezebben körülhatárolható stúdium: az antik jogtörténet anyagába akarná olvasztani.

A jogi romanisztika mellett hely illeti meg természetesen az azzal összefüggő stúdiumok között az antik jogtörténetet (*antike Rechtsgeschichte*) is (Hamza, 1998). Sőt, mivel a római jog tudományos művelésében döntően a történeti irány érvényesül, ami a kutatások területét a római jog művelője számára korábban nem képzelte mértékben kiszélesítette, az antik jogtörténet – mint a jogtudo-

mánynak az ókori népek jogaival foglalkozó összehasonlító ága – a jogi romanisztika szempontjából állandóan növekvő jelentőséget kap.

A római jog történeti fejlődésével, különösen a római jog egyes jogintézményeinek történeti kialakulásával összefüggő kutatás köre ezáltal kiterjeszkedik számos Földközi-tenger, Mediterránium környékén élt antik nép jogára, melynek révén az egyes részletkérdéseket is mind szélesebb alpra építve van mód elemezni. Ezzel természetesen a jogi romanisztika horizontja jelentős mértékben kitágul, az egyes jogintézmények kialakulásának történeti összefüggései erőteljesebb megvilágítás alá kerülnek. Ezáltal a római jog fejlődésében szerephez jutott idegen hatások jelentősége, súlya is nagyobb figyelmet kap (Cordopatri, 1975). A római jog összehasonlító jogtörténeti alapokra támaszkodó művelése a stúdium jellegének és a kutatások céljának sokkal inkább megfelel, mint a ma már meghaladottnak, vagy legalábbis egyoldalúnak tekinthető ún. dogmatikai kutatási irány.

A gyakran kimutatható kölcsönhatás, sőt recepció (*receptio in globo*, *receptio in complexu* vagy *receptio in toto*) ténye ellenére el kell vetnünk azt a nézetet, mely szerint a római jog csupán az antik jogtörténet egyik, önállóan nem tekinthető része volna, kétségbe vonva, sőt egyenesen tagadva annak autonóm jellegét, melynek következménye a római jognak az antik jogokkal foglalkozó összefoglaló tudományba történő beolvasztása volna (Hamza, 2022:25-32). A római jog – egyedülálló kultúrtörténeti szerepe és a modern jogok szempontjából alapvető jelentősége folytán – az antik jogtörténet kereteiből messze kimagaslik, és ezért megőrzi a jogtudomány önálló ágának szerepét századunk első felében is.

JEGYZETEK

- ¹ Ld. E. Carusi: Per una Scienza giuridica orientalistica. Prolusione alla cattedra di ordinario di „Diritti orientali mediterranei” nell’Univ. di Roma letta il 24 gennaio 1920. Roma, 1920. 13. skk. o., uő: Gli studi dei diritti orientali mediterranei di fronte alla scienza del diritto ed alla politica coloniale. In: Atti della Società italiana per il Progresso delle Scienze. VIII. Riunione, Roma, marzo és uő.: Sui rapporti tra il diritto romano e l’Oriente. In: Congresso Internazionale di Diritto Romano. II. k. Pavia, 1935. 555–606. o.
- ² A római jog és a zsidó jog kölcsönhatásának lehetőségét veti fel Daube. Ld. D. Daube: Texts and Interpretation in Roman and Jewish Law. The Jewish Journal of Sociology 3 (1961) 3 skk. o. Ugyanez a tanulmány megjelent az Essays in Greco-Roman and Related Talmudic Literature (New York, 1977.) c. kötetben (240–265) és legújabban a Collected Works of David Daube I. k. Talmudic Law (University of California at Berkeley, 1992.) 173–211. o.
- ³ A zsidók és a rómaiak itáliai együttélésének kérdéseit jogi szempontból is tárgyalja Cracco Ruggini. Ld. L. Cracco Ruggini: Ebrei e Romani a confronto nell’Italia tardoantica. Italia Judaica 1983.
- ⁴ A korai jog-összehasonlítás „prototípusának” tekintett valószínűleg a Kr. u. 4. század elején keletkezett Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum (vagy más elnevezéssel, névvel Lex Dei) zsidó származású, zsidó etnikumhoz tartozó szerzője apologetikus célzattal veti össze a zsidó jog intézményeit a római jog egyes konstrukcióival. A munka mindenesetre a két jog (jogrendszer) egyfajta együttélése – és kölcsönhatása – dokumentumának tekinthető. Ld. az újabb irodalomból G. Barone-Adesi: L’età della „Lex Dei” Napoli, 1992. Liebs nézete szerint a Collatio szerzője keresztény és a mű keletkezése a Kr. u. 4. század végére tehető. Ld. D. Liebs: Die Jurisprudenz im spätantiken Italien, 260-640. n. Chr. ANRW 1987.
- ⁵ A Mishnában, amely a Kr. u. 200-as évekből származó hivatalos jellegű törvénygyűjtemény, foglalt jog magánjog jellegére nézve ld. D. Daube: The Civil Law of the Mishnah: The Arrangement of the Three Gates. Tulane Law Review 18 (1944) 351–407. o. (reprint: Collected Works of David Daube...) 257–304. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barreiro, Fernández (1992): *La tradición romanística en la cultura jurídica europea*. Madrid
- Bonfante, Pietro (1903): *Le leggi di Hammurabi, re di Babilonia*. (a. 2285–2242 a. C.) Con prefazione e note. Milano
- Bonfante, Pietro (1926): *Il codice di Hammurabi e le XII tavole*. In: *Mélanges de droit romain dédiés à G. Cornil*. I. k. Gand–Paris, 1926. 119–128. o.
- Cordopatri, Franco (1975): *Il problema della prova civile nei diritti antichi*. Archivio Giuridico pp. 131–194.
- Dareste, Rodolphe (1893): *La science du droit en Grèce. Platon, Aristote, Théophraste*. Paris
- Daube, David (1961): *Texts and Interpretation in Roman and Jewish Law*. The Jewish Journal of Sociology 3. pp. 3.
- Daube, David (1980): *Jewish Law in the Hellenistic World*. In: *Jewish Law Annual*. Suppl. 2: *Jewish Law in Legal History and the Modern World* pp. 45–60. (Reprint: in: *Collected Works of David Daube*. I. k. Talmudic Law Ed. by Calum M. CARMICHAEL. University of California at Berkeley, 1992. pp.213–229.)
- Daube, David (1944): *The Civil Law of the Mishnah: The Arrangement of the Three Gates*. Tulane Law Review 18. pp. 351–407. (reprint: *Collected Works of David Daube*...) pp. 257–304.)
- Daube, David (1961): *Derelictio, Occupatio and Traditio: Romans and Rabbis*. The Law Quarterly Review 77 pp. 382–389. (reprint: *Collected Works of David Daube*...) pp. 235–243.
- Daube, David (1933): *Über die Umbildung biblischen Rechtsgutes*. In: *Symbolae Friburgenses in Honorem Ottonis Lenel*. Leipzig, pp. 245.
- D’Ippolito Federico M. (1993): *Questioni decemvirali*. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane
- Fabbrini, Fabrizio: (1974): *L’impero di Augusto come ordinamento sovranazionale*. Milano
- Földi András – Hamza Gábor (2022): *A római jog története és institúciói*. 26. átdolg. és bőv. kiadás. Budapest
- Frezza, Paolo (1968): *Corso di storia del diritto romano*. 2. átdolg. kiad. Roma, pp. 143.
- Hamza Gábor (1998): *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszer*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- Hamza Gábor (2022): *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig*. Budapest, pp. 25–32.
- H. D. Hazeltine (1926): *The Renaissance and the Laws of Europe*. In: *Cambridge Legal Essays written in honour of and presented to Doctor Bond, Professor Buckland and Professor Kenny*. Cambridge, pp. 139.
- Hoffman Franz (1870): *Über den Einfluss griechischen Rechtes auf die Abfassung des römischen Zwölftafelgesetzes*. In: *Beiträge zur Geschichte des griechischen und römischen Rechts*. Wien, pp. 1–42.
- Gaudemet, Jean (1946): *Méthode historique en droit romain*. Revue historique de droit français et étranger 24/25- pp. 68.
- Jolowicz, Herbert Felix (1926): *The Assessment of Penalties in Primitive Law*. In: *Cambridge Legal Essays written in honour of and presented to Doctor Bond, Professor Buckland and Professor Kenny*. Cambridge, pp. 203–222.
- Kohler, Joseph – Ziebarth, Erich (1912): *Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Rechte*. Göttingen
- Kübler, Bernhardt (1939): *Griechische Einflüsse auf die Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft*. In: *Atti del Congresso internazionale di diritto romano* I. k. pp. 81.
- Lambert, Edouard (1901): *La tradition romaine sur la succession des formes du testament devant l’histoire comparative*. Paris
- Lambert, Edouard (1902): *Le problème de l’origine des XII Tables. Quelques contributions empruntées à l’histoire comparative et à la psychologie des peuples. Extrait de la générale du droit*. Paris, 1902. *L’histoire traditionnelle des XII Tables et les critères d’inauthenticité des traditions en usage dans l’école de Mommsen*. In: *Mélanges Ch. Appleton*, Lyon-Paris, 1903.
- Mitteis, Ludwig – Wilcken, Ulrich (1912): *Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde*. II. 1. Leipzig-Berlin XIV–XV. pp. 2-3.
- Mitteis, Ludwig (1891): *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches*. Leipzig, pp. 54–56.
- Mitteis, Ludwig (1891): *Reichsrecht und Volksrecht*. pp. 58.
- Müller, David (1905): *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln* 205–207. o. és üö.: *Das Syrisch-Römische Rechtsbuch und Hammurabi*. Sonderdruck aus der Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XIX. k. Wien, pp. 59.
- Mitteis, Ludwig (1928): *Antike Rechtsgeschichte und römisches Rechtsstudium*; WENGER: *Der heutige Stand der römischen Rechts-*

- wissenschaft*. 4. és 63. o. és RICCOBONO: *Storia del diritto antico e studio del diritto romano di Lodovico Mitteis. Punti di vista critici e ricostruttivi, a proposito della dissertazione di Lodovico Mitteis*. Annali del Seminario Giuridico di Palermo XII. k. pp. 619–620.
- Noailles, Pierre (1943): *La crise du droit romain. Mémorial des études latines*. Paris, pp. 387–415.
- Pietrobon, Vittorino (1969): *Il dovere generale di buona fede*. Padova, pp. 78.
- Riccobono, Salvatore (1928): *Storia del diritto antico e studio del diritto romano*. Tip. Commerciale
- Rutgers, Leonard Victor (1995): *The Jews in Late Ancient Rome. Evidence of Cultural Interaction in the Roman Diaspora*. Leiden–New York–Köln
- Seidl, Erwin (1949): *Römische Rechtsgeschichte und Römisches Zivilprozessrecht*. Hannover.
- Selb, Walter (1964): *Zur Bedeutung des Syrisch-Römischen Rechtsbuches*. München
- Soltau Wilhelm (1917): *Der Dezemvirat in Sage und Geschichte* Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Rom. Abt.) 38- pp. 1–20.
- Pugliese, Giovanni (1985): *Istituzioni di diritto romano*. Padova, pp. 32.
- Ruggini, Cracco (1983): *Ebrei e Romani a confronto nell'Italia tardoantica*. Italia Judaica